

Formální a obsahová analýza textu, rychlé čtení

Kritéria hodnocení	Způsob ověření
a Vytvořit biografickou poznámku v autoritním záznamu vztahujícím se k české odborné monografii a uvést zdroje pro tvorbu této poznámky	Praktické předvedení
b Určit prameny popisu pro obsahovou analýzu konkrétní odborné monografie v českém jazyce	Praktické předvedení
c V předepsaném časovém limitu přečíst zadaný text a určit stanovený počet klíčových slov	Praktické předvedení

Obsah

Formální a obsahová analýza dokumentů.....	3
Informační analýza dokumentů	3
Formální analýza dokumentů	3
Obsahová analýza dokumentů	4
Postup při obsahové analýze dokumentů.....	4
Analýza dokumentu	4
Výběr obsahových prvků dokumentu	5
Tvorba obrazu dokumentu	6
Intelektuální a automatická indexace	6
Obsahová analýza odborné a krásné literatury.....	7
Anotace	8
Referát	11
Racionální čtení.....	14
Použitá literatura	16

Formální a obsahová analýza dokumentů

Informační analýza dokumentů

Každý dokument – informační pramen tvořený hmotným nosičem a na něm fixovanou informací – lze podrobit **informační analýze**. Cílem této speciální metody je rozložit dokument na části nebo prvky, pochopit jejich vnitřní strukturu a získat tak informace, které dokument charakterizují z formálního i obsahového hlediska. Výsledek informační analýzy představuje sekundární informace (informace o informacích) vytvořená prostřednictvím přirozeného jazyka nebo prostřednictvím formalizovaného selekčního jazyka.

Informační analýza se s ohledem na přesnost a úplnost obvykle provádí přímým studiem daného dokumentu, tzv. metodou de visu (s dokumentem v ruce). V praxi se rozlišují dva základní druhy informační analýzy – formální a obsahová analýza.

Formální analýza dokumentů

Formální analýza (někdy též identifikační analýza) se soustředí na formální charakteristiky dokumentu, které umožňují dokument jednoznačně určit, označit (identifikovat) a odlišit od ostatních, formálně podobných dokumentů. Při její realizaci se postupuje následovně:

- stanoví se druh dokumentu,
- určí se jednotka pro zpracování (ovlivní hloubku zpracování dokumentu),
- stanoví se základní a doplňkové prameny popisu,
- zjistí se identifikační údaje.

3

Při zjišťování identifikačních údajů se vychází ze základních a doplňkových pramenů popisu, které u tištěných knižních dokumentů představují titulní list, rub titulního listu a tiráž. V případě obrazových, zvukových, audiovizuálních či multimediálních dokumentů se údaje získávají ze samotného nosiče, případně také z příslušného obalu, pouzdra (štítek, etiketa) či doprovodného textového materiálu (je-li součástí dokumentu).

Výsledkem formální analýzy je souhrn údajů tvořících strukturu popisné části jmenného záznamu. Jedná se především o:

- název a podnázev,
- údaje o původcích (autor, překladatel, ilustrátor),
- označení vydání (pořadí a druh),
- nakladatelské údaje (místo vydání, nakladatel, rok vydání),
- údaje o rozsahu (počet stran, ilustrace, doprovodný materiál),
- poznámky,
- standardní číslo.

Uvedené údaje jsou následně zpracovány v podobě bibliografického záznamu nebo bibliografické citace. Kterýkoli z těchto identifikačních údajů tak může plnit funkci selekčního údaje, podle něhož jsou jednotlivé informace i odpovídající dokumenty vyhledávány. Tvorbu záznamu či citace upravují striktně vymezená pravidla identifikace i transformace údajů. Z tohoto důvodu by měl být výsledný identifikační záznam jednotný, v souladu s mezinárodně platnými pravidly. Kvalitně provedená identifikační analýza zvyšuje informační potenciál daného informačního systému a napomáhá procesu obsahové analýzy.

Obsahová analýza dokumentů

Obsahová analýza (někdy též věcná analýza) se na rozdíl od formální analýzy zaměřuje na věcnou charakteristiku – obsah dokumentu nebo jeho částí. V širším kontextu patří k výzkumným metodám využívaným při v kvantitativním i kvalitativním výzkumu v humanitních a sociálních vědách. Dále však bude tato problematika popsána pouze v užším, knihovnickém kontextu, kde je její pojetí poněkud specifické.

Cílem obsahové analýzy je původnímu textu porozumět, co nejrychleji a nejpřesněji proniknout k jeho podstatě, zkrátit ho (redukovat) a vybrat z něj nejčastěji následující informace:

- obsah, předmět či téma,
- časové hledisko,
- prostorové hledisko,
- čtenářské určení,
- formu zpracování dokumentu.

Při této činnosti se mohou vyčlenit určité části původního textu, které pak zachovávají strukturu primárního dokumentu. Možné je také původní text přeformulovat a přetvořit do nové podoby. Tento text je redukován nerovnoměrně, nicméně vychází z jazyka zpracovatele a může tak být srozumitelnější.

Výsledkem obsahové analýzy je slovní vyjádření obsahu dokumentu v přirozeném jazyce nebo souhrn věcných selekčních údajů předmětového či systematického selekčního jazyka. Redukovaný obraz dokumentu vyjádřený přirozeným jazykem má podobu anotace, referátu či recenze. V případě věcných selekčních údajů se obvykle jedná o klíčová slova, předmětová hesla, deskriptory, případně znaky systematického selekčního jazyka (například Mezinárodního desetinného třídění). Vždy je však cílem předem neurčitelná množina výrazů, která představuje obraz nebo profil dokumentu a reprezentuje ho. Přitom odpovídá na otázku, co je obsahem sdělení, nikoli proč toto sdělení vzniklo.

Oproti formální analýze dokumentu zde nelze jednoznačně stanovit přesnou podobu výsledku celé činnosti. Při obsahové analýze je totiž nutné zohlednit:

- funkci informačního systému, pro který se vytváří,
- potřeby uživatele, jemuž je určena,
- význam a rozsah analyzovaného dokumentu,
- jednotlivá obsahová hlediska,
- důležitost konkrétních témat.

Výsledný selekční obraz slouží k vyhledání záznamu tohoto dokumentu a usnadňuje uživateli rozhodnutí, zda si dokument vybrat a blíže se s ním seznámit. Při jeho tvorbě se postupuje v jednotlivých krocích.

Postup při obsahové analýze dokumentů

Obsahová analýza probíhá v následujících fázích: analýza dokumentu, výběr obsahových prvků dokumentu a tvorba obrazu dokumentu.

Analýza dokumentu

Analýza dokumentu stojí na samotném počátku procesu. Kromě využití některých identifikačních údajů získaných formální analýzou dokumentu, se provádí vlastní rozbor vnitřních částí dokumen-

tu. V případě, kdy se studium vlastního dokumentu ukáže jako nedostatečné, je možné vyjít i z pomůcek a pramenů nacházejících se mimo objekt zkoumání – anotací v národních bibliografiích, referátů či recenzí publikovaných v odborných časopisech. Ve výjimečných případech se v rámci analýzy konzultuje i se samotným autorem dokumentu. Na začátku analýzy je nutné stanovit její jednotku. Rozhoduje se mezi dvěma možnými úrovněmi:

- syntetická úroveň – pracuje s dokumentem jako celkem,
- analytická úroveň – zaměřuje se primárně na část dokumentu (kapitola knihy, časopisecký článek).

Průběh analýzy se vždy odvíjí od typu dokumentu, který je analyzován. Zatímco písemné dokumenty je možné zpracovat standardním způsobem, obrazové, zvukové, audiovizuální a multi-mediální vyžadují odlišný přístup. Obvykle u nich není možné analyzovat celý dokument (např. shlédnout film), proto se provádí pouze rozbor názvu (závisí na skutečnosti, jak se autorovi podařilo jej formulovat) a synopse (stručný obsah). Pokud tyto prameny popisu nejsou zpracovány odpovídajícím způsobem – jsou nepřesné, neúplné, přistupuje se k poslechu či zhlédnutí celého dokumentu.

Jedná-li se o písemný knižní dokument, věnujeme pozornost následujícím pramenům popisu obsahujícím důležité tematické údaje:

- titulní list (název a podnázev, údaje o původcích),
- obsah (struktura dokumentu, názvy částí a jejich tematický rozsah),
- předmluva,
- úvod,
- závěr,
- doslov,
- shrnutí (summary),
- rejstřík,
- tiráž (nakladatelské údaje, vročení),
- příp. zadní strana obálky či záložka (anotace).

Dále je v rámci analýzy možné vyjít ze samotné struktury textu a výběrově projít místa v textu, kde se nachází nejvíce informací – začátky kapitol, odstavců, slova nebo skupiny slov, které jsou podtrženy nebo vtištěny neobvyklým typem písma. Vyloučeny jsou naopak nepodstatné či nadbytečné části, například poznámkový aparát. Účelem studia obsahově důležitých částí dokumentu není osvojení poznatků, ale porozumění danému dokumentu a jeho následná interpretace.

Výběr obsahových prvků dokumentu

V rámci analýzy dokumentu je možné přistoupit k druhé fázi označované jako výběr obsahových prvků dokumentu, případně identifikace pojmů. Její podstatou je odhalení jednotlivých témat, určení jejich závažnosti a vzájemných vztahů v dokumentu. Téma může být jednoduché, nebo složené z komplexů předmětů, věcí a jevů. V případě složených témat je vhodné stanovit hlavní téma a z něj vycházející vedlejší témata. Pomůckou při jejich hledání mohou být následující otázky:

- zabývá se dokument předmětem nějaké činnosti?
- je předmět činnosti identifikován?
- má nějaké prostorové a časové znaky či výsledky?
- zabývá se dokument nositelem této činnosti?
- je součástí předmětu nějaká činnost, operace, nebo proces?
- odkazuje se na nástroje, techniky nebo metody k provádění činnosti?
- bylo o tématu pojednáno z nějakého neobvyklého hlediska?

Výběr se zaměřuje na všechny pojmy, které nejlépe vystihují obsah dokumentu a jsou v uvedeném kontextu považovány za nejpřesnější – mají pro uživatele informačního systému potenciaální hodnotu. Jejich počet určuje množství obsažených informací v dokumentu, potřeby uživatelů i funkce informačního systému, pro který se analýza vytváří. Tyto pojmy se formulují co nejspecifičtěji. K obecnějším pojmům se přistupuje pouze v případě, když autor pojem v dokumentu dostatečně nerozvinul nebo jejich specifikovaná podoba negativně ovlivňuje další zpracování. Během této fáze je tedy znovu vytvářena osnova textu – formou poznámek z jeho strukturálních částí. Díky nim lze získat představu o obsahu celého dokumentu.

Formálně mají pojmy podobu **klíčových slov** – jednoslovných nebo víceslovných vyjádření přirozeného jazyka přesné a výstižně charakterizujících sémantický obsah dokumentu. Převládá u nich snaha o co nejvyšší míru přizpůsobení se přirozenému jazyku uživatelů informačního systému, aby odpovídajícím způsobem plnily roli věcného selekčního údaje. Klíčová slova se vytvářejí v přirozeném slovosledu, izolovaně, nezávisle na sobě (bez definovaných vzájemných vztahů) a nejsou nijak uspořádaná (všechna jsou na stejné hierarchické úrovni).

Pro jejich tvorbu neexistují jednotná pravidla, postupy se mohou v jednotlivých informačních institucích i systémech lišit. Přesto je nutné se při jejich užívání v informačním systému rozhodnout, zda preferovat jednotné či množné číslo, mužský či ženský rod, jak řešit synonymní výrazy, jak zapisovat zkratky, symboly a cizojazyčné pojmy. Dále se musí určit využívaná forma pravopisu i odpovídající šíře vymezených pojmů. Má-li se udržet v systému konzistence klíčových slov, je nutné vytvořit jejich řízený slovník, který uvádí předepsaná klíčová slova a vylučuje z používání v rámci daného předmětového selekčního jazyka jejich nepreferovanou podobu.

Tvorba obrazu dokumentu

Závěrečný krok procesu představuje tvorba obrazu dokumentu. Identifikované pojmy se převádí do přirozeného nebo selekčního jazyka. Je-li výsledkem této činnosti redukováný text v přirozeném jazyce – anotace, referát nebo recenze, hovoří se o tzv. **obsahové charakteristice dokumentu**. Pokud je využita transkripce do některého z předmětových či systematických selekčních jazyků, objevuje se pojem indexace nebo **věcné zpracování dokumentu**.

Tímto procesem nemusí projít všechny identifikované pojmy. Využívají se pouze ty, které byly shledány relevantními a pro které je možné najít odpovídající ekvivalenty. Případně je možné zařadit i zcela nové pojmy. Musí však být prověřeny z hlediska přesnosti a srozumitelnosti v dostupných externích zdrojích (slovníky a encyklopedie, tezaury a klasifikační systémy jednotlivých oborů). Kvalita a konzistence této činnosti je ovlivněna odbornou kvalifikací indexátora, případně charakterem selekčních jazyků (otevřenost, možnost aktualizací). V každém případě však výsledný obraz dokumentu musí být schopen primární dokument zastoupit. Charakteristiku uvedeného procesu lze nalézt také v mezinárodní normě ČSN ISO 5963 (01 0174) Dokumentace. Metody analýzy dokumentů, určování jejich obsahu a výběru lexikálních jednotek selekčního jazyka.

Intelektuální a automatická indexace

Obsahová analýza dokumentu může být prováděna intelektuálně nebo automaticky. Jedná-li se o proces realizovaný lidmi – **intelektuální indexace**, je celé zpracování časově i intelektuálně velmi náročné, zatížené subjektivitou indexátora. Na druhou stranu zde však nevznikají komplikace s interpretací přirozeného jazyka. Při využití strojového zpracování textu – **automatické indexaci**, probíhá vybírání pojmů automaticky, stejně jako následně přiřazování termínů selekčního jazyka. Využívá se přitom poznatků ze sémantiky a lingvistiky. Sleduje se například frekvence výskytu

určených znaků, jejich vzájemné vztahy i prostorová blízkost slov. Automatická indexace je objektivní, šetří čas, ale zatím nedokázala v celém procesu plně nahradit lidský prvek. I komunikační technika a software, který používá, je jen tak dokonalý, jak jeho tvůrce.

Obsahová analýza odborné a krásné literatury

Průběh a především výsledek obsahové analýzy ovlivňuje také typ literatury, na kterém je aplikována. Častějším předmětem celého procesu bývá odborná literatura, která vyžaduje jiný přístup indexátora než beletrie. Každý text se vyznačuje určitou celistvostí, jež je výsledkem obsahových, sémantických a gramatických vztahů. Díky nim se stává smysluplným, účelovým i tematickým. Závislost textu na jazyce dále přináší výrazovou rozmanitost, lineárnost, ale také s ní spojenou nadbytečnost (redundanci).

Odborný text se vyznačuje těmito vlastnostmi:

- tematičnost – určující princip pro výstavbu textu, který vytváří jeho vnitřní strukturu, ovlivňuje rozsah i náplň,
- komunikační záměr – předpokládá existenci cílové skupiny a ovlivňuje čtenářské určení textu,
- strukturace textu – výstavba textu ovlivněna jeho funkcí a autorským záměrem,
- jazyková a stylová rovina – výkladové nebo popisné žánry, využití termínů,
- objektivnost, explicitnost, úspornost.

Tematickou rovinu odborného textu tvoří základní téma doplněné dílčími tématy. Přímé označení základního tématu v sobě nese už název díla. Čím jsou témata a podtémata složitější, tím komplikovanější je také struktura textu a jeho uspořádání. Stylizace je závislá na přirozeném jazyce a použití odborné terminologie. K doplnění textu se využívají nejrůznější grafické prostředky, které umožňují předložené informace ilustrovat, dokumentovat, dokládat či vysvětlovat. Autorské údaje obvykle obsahují informace o profesi či specializaci autora a jeho příslušnosti ke konkrétnímu vědeckému pracovišti, směru či škole. Mohou proto být využity při tvorbě biografické poznámky.

Umělecká díla nelze analyzovat stejným způsobem jako odbornou literaturu. Primárně se u nich určuje žánr a styl. Dále se klade důraz na zařazení díla k určitému směru nebo identifikaci vlivu jiných autorů. V případě děje pak na jeho specifikaci z hlediska prostoru a času, ve kterém se odehrává.

Obsahová analýza odborných i uměleckých dokumentů je vždy spjata s formální analýzou, která jí předchází. Její nedílnou součástí tvoří vždy bibliografický záznam nebo citace analyzovaného dokumentu. Jedná se o odborně i časově velmi náročnou činnost, jejíž výsledek však může významně napomoci zprostředkování relevantních informací uživatelům a čtenářům. Následující schéma celou problematiku stručně shrnuje.

informační analýza dokumentů	formální analýza	bibliografický záznam			
		bibliografická citace			
	obsahová analýza	věcné zpracování		předmětové	klíčová slova předmětová hesla deskriptory, tezaury
				systematické	Mezinárodní desetinné třídění Deweyho desetinné třídění Library of Congress Classification
		obsahová charakteristika		anotace referát recenze	

V rámci tohoto textu bude věnován prostor obsahové charakteristice dokumentu – tvorbě anotací a referátů.

Anotace

Slovo anotace pochází z latinského anotatio – což se do češtiny překládá jako poznámka či krátká zpráva. Jedná se o silně redukovaný text, který stručně charakterizuje obsah dokumentu (jeho části nebo souboru dokumentů) a upozorňuje na jeho existenci. Vždy navazuje bibliografický záznam daného dokumentu, jehož obsah však nenahrazuje. Pouze prohlubuje informace o díle popsané formou bibliografického záznamu. Uvádí nejvýznamnější znaky díla a umožňuje si o něm vytvořit představu, aby se uživatel mohl rozhodnout, zda v něm nalezne potřebné informace. Kromě tématu přibližuje anotace obvykle také autora díla, jeho čtenářské zaměření a vědeckou či uměleckou hodnotu dokumentu. Případně může objasnit vznik a vydání díla, nebo jeho návaznost na jiné publikace. Anotace reprezentuje plný text dokumentu a umožňuje vyhledávání díla na základě obsahu.

Podle charakteru zpracování anotace se rozeznávají její jednotlivé druhy:

- informativní (popisná),
- doporučující,
- nakladatelská (komerční),

- kritická (hodnotící),
- textologická,
- bibliografická,
- individuální,
- analytická (dílčí),
- skupinová,
- autorská.

Informativní anotace stručně informuje o druhu dokumentu, jeho účelu, obsahových složkách a závěrech. Zmiňuje použité metody, osobnost autora a jeho kvalifikaci. Upozorňuje také na případné doplňky díla (přílohy, rejstříky, literaturu, pomocný aparát). Neobsahuje žádné kritické hodnocení dokumentu, je psána objektivně a věcně.

Doporučující anotace obsahuje kromě charakteristiky díla také jeho hodnocení. Popisovaný dokument hodnotí z hlediska obsahu a jeho vhodnosti pro určitou kategorii čtenářů. Přináší návod, jak dílo studovat, pro jaký účel ho využít, kterým částem a místům věnovat zvýšenou pozornost. Může také uvádět důvody a podněty vzniku díla, časové údaje jeho vydání, zvolenou formu díla, případně specifika vydavatelské úpravy. Využívá se například při tvorbě bibliografií.

Nakladatelská anotace vypovídá o obsahu nově vydaných děl. Vytváří ji nakladatel na své vlastní knihy, má tedy komerční charakter. Jejím prostřednictvím se snaží výsledkům své publikační činnosti zajistit odbyt. Proto není možné tento druh anotace považovat za objektivní. Často se vyznačuje specifickým jazykovým stylem (superlativy) a objevuje se v propagačních materiálech nakladatelů (ediční plány, knižní novinky atd.).

Kritická anotace se kromě charakteristiky obsahu vyznačuje oceněním vědecké nebo umělecké hodnoty a významu díla. Její tvorba klade vysoké nároky na odbornost autora. Hodnocení se skládá z pouhého konstatování, aniž by bylo uvedeno zdůvodnění uvedených postojů. Případně je možné hodnocení převzít z jiných pramenů (recenze) – nemusí tedy být původní.

Textologická anotace je určena spíše pro odborníky zabývajícími se všestranným kritickým rozborom textu. Charakterizuje dílo z hlediska jeho úplnosti a přesnosti. Zaměřuje se na gramatickou, stylistickou a ediční úpravu dokumentu, případně jeho autentičnost.

Bibliografická anotace se věnuje převážně informacím o vydání díla. Zmiňuje jeho dosavadní vydávání, upozorňuje na specifika anotovaného dokumentu (historie či vzácnost vydání, varianty textu, zásahy cenzury, překlady do cizích jazyků atd.).

Individuální anotace charakterizuje jedno dílo. **Analytická** pojednává pouze o části tohoto díla – kapitole knihy nebo novinovém či časopiseckém článku. **Skupinová anotace** představuje několik samostatných prací, které spolu určitým způsobem souvisejí (nejčastěji tematicky).

Autorská anotace je specifická tím, že ji vytváří sám autor textu. Lze se s ní setkat především v odborné literatuře, bývá součástí příspěvků ve sbornících nebo vědecko-kvalifikačních prací. Tvoří tedy nedílnou součást samotného díla.

Postup při tvorbě anotace odpovídá procesu obsahové analýzy dokumentů:

- rozbor anotovaného díla,
- výběr základních a vedlejších prvků,
- literární úprava anotace,
- přepis a kontrola.

Rozbor anotovaného díla vychází ze zběžného čtení vybraných částí dokumentu – nejedná se tedy o četbu celého díla. Pokud je potřeba se s dokumentem seznámit ve větším rozsahu, čte se

důkladněji. Text lze graficky rozčlenit, využívat podtrhávání, tvořit si poznámky na okraj (marginálie) či výpisky (poznámky). V případě kratších textů (časopisecké články nebo statě) se doporučuje přečíst text celý.

Výběr základních a vedlejších prvků umožňuje charakterizovat tematiku a obsah díla (sémantická adekvátnost). Může se zaměřit i na jeho zhodnocení, informace o typu dokumentu a čtenářském určení. Mezi vedlejší prvky se řadí například údaje o autorovi, historii vzniku a vydání díla, formě podání a vydavatelské úpravě. U vybraných základních i vedlejších prvků je nutné zachovat logickou posloupnost, aby nedošlo ke zkreslení či jiné interpretaci.

Literární úprava anotace spočívá ve formulaci vybraných informací do podoby souvislého textu. Anotace musí být stručná, nikoli mnohomluvná. Nesmí se v ní opakovat údaje uvedené v bibliografickém záznamu ani všeobecně známé informace. Při její stylizaci není možné používat nic neříkající fráze. Měla by být formulována tak, aby v co nejmenším objemu textu výstižně, přesně, konkrétně a srozumitelně vyjádřila základní, nejpodstatnější znaky anotovaného díla. Využívají se proto spíše jednoduché věty než souvětí. Použitý jazyk musí být uživateli srozumitelný, bez málo užívaných zkratk a cizích slov. Rozsah anotace není přesně stanoven, pohybuje se v rozmezí od 400 až do 1 000 tiskových znaků. Jedná se tedy minimálně o dvě věty, maximálně o jeden odstavec textu (10 vět).

Přepis a kontrola představují poslední kroky při dokončení anotace. Výsledný text prochází korekturou, při níž se zjišťují případné překlepy a chyby, aby je bylo možné odstranit. Anotování klade velké nároky na anotátora. Musí ovládat metodiku anotování, vyznat se v problematice, kterou anotované dílo zpracovává a musí mít dobré stylistické schopnosti.

Obsah, rozsah a charakter anotace závisí na několika různých faktorech. Kromě typu anotovaného díla, čtenářského zaměření a účelu, ke kterému se anotace zpracovává, hraje klíčovou roli i druh literatury. **Anotování vědecké a populárně naučné literatury** vyžaduje především přesné vymezení tématu. Je-li téma vyjádřené už v názvu díla, v anotaci se neopakuje, ale dále se rozvádí a konkretizuje za pomoci odborné terminologie. Vedle tématu lze uvést také aktuálnost dokumentu, srovnání s jinými dokumenty, údaje o autorovi, čtenářské určení a celkové hodnocení díla.

Anotování krásné literatury klade na anotátora nemalé nároky. V anotaci je třeba rozebrat nejen druh a obsah díla, ale naznačit i zvláštnosti autorova stylu, poukázat na místo a dobu děje, případně objasnit hlavní myšlenku díla. Zápletka rozvíjející děj musí být vystižena tak, aniž by došlo k detailnímu popisu či prozrazení jejího rozzuzlení. Dále by anotace měla zahrnovat žánr díla, příslušnost k národní literatuře a literárnímu směru. Musí být formulovaná tak, aby byla srozumitelná čtenářům, kteří se o anotovanou knihu zajímají (dětský čtenář apod.). Při její tvorbě může sestavovatel vycházet i z externích zdrojů, například závěrů literární kritiky či recenzí.

Anotace představuje nejčastější prostředek zkoumání obsahové stránky děl. Uvádí se jak v primárních dokumentech (knihy, časopisy, audiální a audiovizuální média), tak i v sekundárních pramenech (přehledy vydávaných dokumentů, nakladatelské plány, katalogy, bibliografické soupisy, bibliografické báze dat). Pro svou stručnost však nemůže na rozdíl od referátu nahradit četbu originálního dokumentu – nereferuje o obsahu díla, pouze ho charakterizuje.

Příklad anotace odborné publikace:

Kissinger, Henry, 1923-

Uspořádání světa : státní zájmy, konflikty a mocenská rovnováha / Henry Kissinger ; přeložil Martin Pokorný. -- V českém jazyce vydání první. -- Praha : Prostor, 2016. -- 399 stran : mapy ; 24 cm. -- (Obzor ; 92. svazek).

Přeloženo z angličtiny. -- Obsahuje bibliografické odkazy a rejstřík.

ISBN 978-80-7260-335-0

Velice cenný, historickými a politickými souvislostmi podložený pohled na řád světa podává vlivný politolog, historik a bývalý ministr zahraničí USA.

Příklad anotace beletristické publikace:

Brown, Daniel, 1951-

Hrdinové ve člunu : skutečný příběh, který se stal celosvětovým bestsellerem / Daniel James Brown ; překlad Jakub Kalina. -- Vydání první. -- Brno : MOBA, 2016. -- 471 stran : ilustrace, portréty ; 22 cm

Přeloženo z angličtiny. -- Obsahuje bibliografické odkazy.

ISBN 978-80-243-6987-7

Nikdo nečekal, že by posádka osmiveslice Washingtonské univerzity, složená ze synů dřevorubců, dělníků a farmářů, mohla porazit elitní týmy z Východního pobřeží a Velké Británie, a přesto to dokázali. Nakonec šokovali celý svět, když porazili i tým Německa, který vesloval pro Adolfa Hitlera na olympijských hrách v roce 1936 v Berlíně. Příběh se točí kolem Josepha Rantze, mladíka bez rodiny a budoucnosti, který se snaží najít díky sportu ztracenou sebeúctu. Autor čerpal ze vzpomínek pamětníků i deníků samotných sportovců a ve své knize vytvořil nejen kroniku životního příběhu jednoho výjimečného mladého muže, ale i nezapomenutelný obraz pohnuté doby.

Referát

Referát vychází z latinského slovesa *referre* (= podávat zprávu) a představuje redukovaný text, který objektivně charakterizuje obsah dokumentu. I když má některé podobné rysy jako anotace, oproti anotaci poskytuje referát úplnější představu o problematice řešené v popisovaném díle. Je obsáhlejší, stručně reprodukuje autorovy myšlenky, proto v některých případech může zcela nahradit četbu primárního dokumentu. Na rozdíl od některých druhů anotace dílo až na výjimky nehodnotí. Vždy se vytváří s primárním pramenem v ruce, tzv. metodou *de visu*, a vždy mu předchází bibliografický záznam tohoto pramene.

Cílem referátu je ve zkrácené podobě vyjádřit obsah dokumentu, a tím ho do značné míry nahradit. Jedná se tedy o odvozený, zástupný, sekundární text. Čtenáři umožňuje seznámení s dílem, aniž by jej četl, případně rozhodnutí, zda si pro svou potřebu samotný dokument prostuduje. V případě nedostupnosti původního textu (nedostupnost originálu, jazyková bariéra atd.) může dílo zcela zastoupit. Referát se objevuje v primárních dokumentech (knihy, odborné časopisy, vysokoškolské práce, výzkumné práce) i v sekundárních dokumentech (referátové časopisy, bibliografické báze dat). Častější je jeho vydání nezávisle na dokumentu, který charakterizuje. Jeho tvůrci jsou profesionální informační pracovníci, experti daného vědního oboru, případně sami autoři plného textu. Skládá se z bibliografického záznamu zpracovaného primárního dokumentu (příp. bibliografické citace), vlastního textu referátu a případných doplňkových údajů (podle potřeby). Pojem referát bývá v odborné literatuře často nahrazen alternativním termínem **abstrakt**.

Podle způsobu zpracování je možné referáty rozdělit na následující typy:

- informativní,
- indikativní,
- kritické,
- modulární,
- analytické,
- monografické,
- přehledové,
- výběrové,
- autorské.

Informativní referát přináší ve zhuštěné podobě všechny důležité a podstatné informace o obsahu dokumentu. Představuje téma (předmět, objekt zkoumání) v jeho hloubce i šíři, zaměření, účel a cíl textu. Dále upozorňuje na použité metody, prostředky a způsoby řešení, včetně jejich odůvodnění. Neopomíná ani časové určení či osobnost autora. Podrobně a obsažně odpovídá na šest základních otázek: Kdo? Co? Kdy? Kde? Jak? Proč? Nahrazuje tak četbu primárního zdroje.

Indikativní referát uvádí ve velmi redukované podobě vybrané informace z primárního dokumentu. Jeho rozsah se téměř blíží rozsahu anotace. Snaží se postihnout tematickou strukturu referovaného díla a poukázat na základní téma, kterého se dokument dotýká. Čtenáři má především usnadnit rozhodnutí, zda si přečíst původní text.

Kritický referát na rozdíl od všech ostatních typů hodnotí referovaný dokument. Vytváří ho odborníci na daný obor a svým pojetím se velmi blíží recenzi.

Modulární referát se skládá ze všech předchozích typů referátu a anotace. Obsahuje tedy kromě anotace i informativní, indikativní i kritický referát.

Analytický referát spojuje přednosti informativního a indikativního referátu. Vychází z analýzy obsahových i typografických celků, do kterých je referovaný dokument členěn. Odpovídá na otázku, jakému tématu jsou jednotlivé části věnovány, přičemž jeho uspořádání nemusí odpovídat struktuře referovaného dokumentu.

Monografický referát se týká obsahu pouze jednoho díla.

Přehledový referát se zabývá obsahem více dokumentů vztahujících se k jednomu společnému tématu. Informace z těchto dokumentů přetváří do podoby jednoho souvislého textu. Díky tomu formálně připomíná studijně rozborovou zprávu.

Výběrový referát přibližuje primární pramen pouze z vybraného hlediska – jedno z popsaných témat, pouze části textu důležité pro určitou kategorii čtenářů.

Autorský referát je vytvořen samotným autorem původního dokumentu. V některých případech je publikován jako synopse přímo v referovaném dokumentu (vysokoškolské práce, výzkumné práce, článek ve vědeckém časopise).

Vypracování referátu je velmi náročná informační činnost. Proto se tvoří jen výběrově, převážně z dokumentů, které obsahují skutečně důležité informace. **Metodika tvorby referátu** se skládá z následujících kroků:

- analýza dokumentu,
- tvorba konspektu,
- vlastní formulace referátu,
- redakce a konečná úprava textu.

Analýza dokumentu spočívá v pečlivém a pozorném čtení dokumentu. Kratší texty se čtou celé, rozsáhlé pouze výběrově (úvod, obsah, závěr, resumé, autorský referát, stěžejní kapitoly). Hloubka analýzy je závislá na typu referátu, který se tvoří. Jejím výsledkem je vždy obraz obsahu dokumentu.

Informace získané analýzou dokumentu se zapisují do podoby **konspektu** – zhuštěného obsahu díla. Konspekt následně tvoří kostru referátu. Objevují se v něm informace o účelu a cíli práce, použitých metodách, výsledcích a závěrech díla. Komprimace původního textu není rovnoměrná, důraz se klade na části dokumentu obsahující stěžejní informace.

Na základě konspektu je možné začít s **vlastní formulací referátu** – v přirozeném jazyce, do vět, případně stručných hesel. Nejedná se však o mechanické přiřazování faktů a informací z referovaného dokumentu do připravené kostry referátu, nýbrž o tvůrčí práci. Klíčové není zachovat původní text, ale v něm obsažené myšlenky. Každé myšlenky je v ideálním případě věnována jedna věta, složitá souvětí se většinou nepoužívají. Zhuštěný text musí být srozumitelný a pečlivě stylizovaný. Měl by se vyznačovat stručností, výstižností, srozumitelností, čtivostí, úplností, přesností, přehledností a logičností.

V referátu se neopakují informace obsažené v bibliografickém záznamu. Při jeho stylizaci se vypouští obecná vyjádření (např. autor popisuje, článek pojednává, kniha obsahuje, autor dále píše o) a nevýznamová slova (např. ovšem, nicméně, vlastně). Dále se nepoužívají žádné argumentace či důkazy. Uvádí se pouze fakta v posloupnosti dané základní osnovou práce. Výsledný text je souvislý, přehledně dělený do odstavců, bez opakování a nadbytečnosti. Může být dle potřeby doprovázen obrázky, fotografiemi a schémata. Použité formulace musí být terminologicky přesné, bez využití různých synonymních termínů.

Rozsah referátu nelze přesně stanovit, neboť musí při zachování stručnosti odpovídat druhu, funkci i rozsahu primárního dokumentu, o němž pojednává, případně typu tvořeného referátu. Informativní referát by měl tvořit 3–6 % rozsahu referovaného dokumentu. Indikativní referát má obsahovat cca 50–100 slov. V každém případě tvoří horní pomyslnou hranici rozsahu 2 normostrany (max. 2 500 slov u dokumentů, které vyžadují rozšířený referát).

Závěrečnou část tvorby referátu představuje **redakce a konečná úprava textu**. Celý text referátu je nutné znovu pročíst a současně opravit drobné či větší formální, věcné a stylistické chyby. Odstraňují se redundantní vyjádření, sjednocuje se interpunkce, psaní cizích slov, terminologie. Dochází ke kontrole textu i použitých zkratk. Po dokončení všech úprav a oprav je referát možné publikovat.

Finální podobu referátu je možné hodnotit z hlediska věrnosti primárnímu dokumentu (sémantická věrnost) a schopnosti informovat uživatele. Požadavek stručnosti s sebou nese riziko ztráty informací – záměrné (odůvodněné i neodůvodněné) i nezáměrné. Úplné vyloučení nadbytečnosti může vést k nedostatečnému porozumění referátu uživatelem. Proto referát představuje způsob, jak se seznámit s obsahem dokumentu, nicméně četbu primárního zdroje většinou nemůže v plné míře zcela nahradit.

Racionální čtení

Klíčovou roli při tvorbě anotace a referátu sehrává proces čtení. Dochází při něm ke vnímání textu zrakově a následnému porozumění smyslu textu. Existují různé techniky čtení, které umožňují s ohledem na specifika čteného materiálu zefektivnit a zrychlit tento proces. Nejčastěji se pro ně používá souhrnný pojem racionální čtení. Podstata racionálního čtení spočívá v osvojení dobrých metod čtení a zvyšování rychlosti tohoto procesu i užítku z každého druhu četby.

Racionální čtení se vyznačuje realizací následujících kroků:

- zajištění optimálních podmínek pro čtení,
- cvičení paměti,
- rozšiřování slovní zásoby,
- zvyšování rychlosti čtení,
- rozpoznávání a odstraňování závad ve čtení,
- procvičování chápavosti,
- rozšiřování zrakového rozpětí.

Základním předpokladem celé činnosti je **zajištění optimálních podmínek pro čtení**. Stěžejní vliv mají samozřejmě osobní dispozice čtenáře – jeho zrak, celkový zdravotní stav, inteligence, paměť, vzdělání, slovní zásoba i zájem o danou tematiku. Pozornost je nutné věnovat také vnějším podmínkám čtení. Ze čtenářova okolí se musí odstranit vše, co může rozptylovat jeho pozornost. Důležité je zajistit odpovídající osvětlení prostoru a zaujmout při čtení správnou polohu těla. Dále se doporučuje brát v úvahu skutečnost, že v ranních hodinách je jednodušší dosáhnout požadovaného výkonu než po celodenní práci. Celý proces ovlivňuje i charakter čteného materiálu – zda je tištěný nebo digitální (čtení z obrazovky je přibližně o třetinu pomalejší než z tištěného zdroje), jaký styl a velikost písma jsou v něm využity, jak dlouhé jsou řádky atd.

Významný vliv na celý proces mají následující **čtenářské návyky**:

- číst aktivně – se zaujetím, klást si při čtení otázky a hledat na ně v textu odpovědi,
- číst různými technikami – s ohledem na formu a obsah textu,
- číst soustředěně – přeměřovat všechny myšlenky na čtený text,
- vniknout do skladby textu – pochopit členění textu, rychle rozpoznat hlavní myšlenky, oddělit podstatné od nedůležitého,
- postřehnout souvislosti – vidět slova v souvislostech a zařadit si je do kontextu,
- postupovat stále kupředu – nevracet se k již přečtenému textu,
- číst bez zbytečných pohybů – sedět zpříma a volně, neotáčet hlavou,
- číst potichu – nevyslovovat čtené, rty, jazyk a hlasivky nechat v klidu,
- číst s minimem fixací – využívat široké rozpětí zraku, minimalizovat počet fixací na řádku.

Rychlost myšlení mnohonásobně převyšuje **rychlost čtení**. Člověk disponuje netušenými možnostmi příjmu informací, které jsou mimo jiné limitované motorickými zábranami. Racionální čtení se proto zaměřuje i na zlepšení vizuálního vnímání textů. Cvičí se rozšiřování zrakového rozpětí (kolik znaků je čtenář schopen přečíst jedním pohledem), snižování počtu fixací na řádku (snižuje se počet potřebných zastavení) a odstraňují se regresivní pohyby očí. Využívá se i tzv. oční gymnastika, při níž dochází k uvolnění očních svalů a odpočinku. Dojde-li k aplikaci uvedených čtenářských návyků i nacvičení zmíněných obratností, je možné dosáhnout větší rychlosti čtení, aniž by to bylo na úkor chápání či zapamatování textu.

Rychlost čtení se vyjadřuje počtem přečtených slov za minutu. Wolfgang Zielke rozlišuje pět rychlostí čtení v závislosti na charakteristice textu:

- lehké čtení – 250 slov/min, zábavná četba, jednoduché novinové články,
- normální čtení – 180 slov/min, dlouhé novinové články, pracovní materiály,
- pečlivé čtení – 135 slov/min, texty z méně známých vědních oborů,
- obtížné čtení – 75 slov/min, technické a cizojazyčné texty nebo vzorce,
- mimořádné čtení – nelze vyjádřit číselně, neznámé vzorce, čtenáři málo známé jazyky.

Číselně lze vyjádřit i rychlost čtení u jednotlivých typů čtenářů:

- 90–160 slov/min – průměr dospělého necvičeného čtenáře,
- 200–250 slov/min – průměr zběhlého normálního čtenáře,
- 500 slov/min – průměr školených čtenářů,
- 900 slov/min – dokonalí čtenáři.

V praxi se využívají následující **způsoby čtení**:

- informační čtení – prvotní seznámení s textem, jehož smyslem je získat základní informace o dokumentu a jeho struktuře,
- kurzorické čtení – úhlopříčné prohlížení stránek (od levého horního rohu k pravému dolnímu) s cílem zachytit důležité pojmy a určit části textu, kterými je třeba se do hloubky zabývat,
- statarické čtení – důkladné pročítání s pochopením čteného, při němž se současně tvoří poznámky či výpisky, barevně se podtrhává či zdůrazňuje v textu, případně se obsah reprodukuje vlastními slovy,
- selektivní čtení – výběrové, čtenář při něm hledá konkrétní informace, o nichž ví, že jsou v textu obsaženy.

Metody racionálního čtení jsou vhodné pro aplikaci v oblasti odborné literatury. Mohou pomoci k rychlejšímu a efektivnějšímu získání potřebných informací i jejich zpracování do podoby anotace či referátu. Nedoporučují se však využívat při četbě umělecké literatury. S racionálním čtením se lze blíže seznámit prostřednictvím dostupné literatury, prezenčních kurzů rychlého čtení nebo online kurzu rychlého čtení Rozečti se (<https://www.rozectise.cz/cze/>).

Použitá literatura

ČSN ISO 5963. Dokumentace. Metody analýzy dokumentů, určování jejich obsahu a výběru lexikálních jednotek selekčního jazyka. 1. vyd. Praha: Český normalizační institut, 1995. 10 s.

HYHLÍKOVÁ, Věra. Informační analýza dokumentu. Praha: UVTEI-Institut pro mimoškolní vzdělávání, 1984. 80 s.

KOVÁŘ, Blahoslav. Obsahová analýza dokumentu. Praha: ÚVTEI, 1974. 44 s. Metodický leták; sv. 105.

KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2016-10-03]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz/cze/ktc>

Obsahová analýza dokumentu a syntetické zpracování informací: sborník přednášek ke specializovanému kursu pro informační pracovníky soustavy VTEI. Praha: Dům techniky ČSVTS, 1980. 157 s.

PAPÍK, Richard. Metody rychlého čtení jako efektivní nástroj osobní práce s informacemi. IT lib, 2011, 15(4). ISSN 1335-793X. Dostupné z: http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2011/4/metody-rychleho-cteni-jako-efektivni-nastroj-osobni-prace-s-informacemi.html?page_id=701

PAPÍK, Richard. Naučte se číst!. Praha: Grada, 1992. 181 s. ISBN 80-85424-93-2.

ZIELKE, Wolfgang. Jak číst rychleji a lépe. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1988. 168 s.

Autorem studijního textu je Mgr Jan Lidmila

16

Projekt je realizován za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky v rámci projektu Veřejné informační služby knihoven (VISK 1).